

Wstęp

Kiedy w latach 50. XX wieku Étienne Souriau [1950] wprowadził w obieg literaturoznawczej refleksji słynny żartobliwy pomysł o występowaniu ponad 210 tysięcy sytuacji dramatycznych (dokładnie 210 141), możliwych do policzenia przy wykorzystaniu wzoru z zakresu rachunku kombinatorycznego na podstawie układów, relacji i funkcji zaledwie sześciu typów postaci, to z pewnością nie uwzględnił w tych kalkulacjach całego bogactwa świata kreowanego za pomocą owych sześciu figur w teatrze operowym [por. Souriau 1976; Ziomek 1980: 95]. Można wszakże założyć, że opera, posądzana niekiedy o schematyczność, sztuczność i powtarzalność strukturalnych rozwiązań, bez większych trudności zyska swą identyfikację w takim właśnie – pozbawionym artystycznej finezji i głębi – matematycznym wyliczeniu. Co prawda zastrzeżenie Souriau dotyczące wątpliwej stosowności wykorzystania tego matematycznego konceptu do analizy literatury i sztuki było usprawiedliwiane sugestią użycia go jedynie w kontekście klasycystycznego dramatu i nie zawierało żadnej wzmianki o dziełach operowych, tym niemniej w niniejszym numerze „Poznańskich Studiów Polonistycznych. Serii Literackiej” zatytułowanym *Postać w operze* postanowiliśmy sprawdzić, jaki potencjał analityczno-badawczy

i interpretacyjny mieści się w tym z pozoru oczywistym zagadnieniu ontologii operowych figur, postaci, bohaterek i bohaterów oraz ich wokalnych desygnatów. Podążając śladem Souriau, punktem odniesienia stał się dla nas mikro- i makrokosmos dramatyczno-muzycznego potencjału libretta i operowej sztuki inscenizacji. Autorzy piętnastu studiów poświęconych problematyce postaci w operze odpowiadają na rozmaite pytania dotyczące statusu i rangi wokalnego przekazu zapisanego w librecie i partyturze bądź konstytuującego się w teatralnych przedstawieniach.

Pierwsze cztery teksty dotyczą estetyki i teorii opery i stawiają zasadnicze ramowe pytania. Z uwzględnieniem greckiej i arystotelesowskiej tradycji oraz tragediowego formatu postaci, a także lirycznych źródeł opery podjęto w nich próbę poszukiwania rozmaitych sygnałów i śladów refleksji teoretycznych, będących świadectwem formowania się funkcji operowych figur. Autorki tych artykułów, odwołując się do definicji i refleksji na temat opery, m.in. Johanna Georga Sulzera, Jeana-Jacques'a Rousseau, Stendhala, E.T.A. Hoffmana, ale też do tradycji poetyk klasycystycznych i przemian w obrębie gatunków operowych, stawiają pytania o fenomen afektu i pathosu, sztuczności i autentyczności wokalnego przekazu. Postać operowa, kreowana na scenie właśnie jako głos, ustanawia na niej bowiem niejako własne królestwo utkane z ducha i materii. Jest niczym anioł i lalka, niczym czarodziejka z wyspy rozkoszy, rokokowej Cytery z melancholijnych obrazów Jeana-Antoine'a Watteau. Osobnym, ważnym zagadnieniem są także uwagi na temat historycznej typologii głosów, stanowiących fizyczne (i eteryczne) tworzywo postaci. Natomiast wyjątkowy status śpiewu operowego staje się często inspiracją i przyczyną wtórnej librettyzacji dzieł współczesnego dramatu, poszerzając możliwości wyrazowe najnowszych sztuk teatralnych.

Dla autorów następujących pięciu artykułów opera w swych najróżniejszych odsłonach okazała się królestwem sztuki par excellence. Czytelnik znajdzie tutaj pogłębiony obraz i charakterystyki operowych bohaterów. Dowie się również, gdzie można odnaleźć ich literackie odbicia, ślady, odcienie potwierdzające wartość operowych kreacji w makrokosmosie literacko-kulturowych nawiązań i tradycji. Studia podejmują zagadnienia rangi arcyzmu

i sztuczności operowych figur. Zarówno w literaturze, jak i w operze sytuacja dramatyczna, powiązana z wokalną formą prezentacji – choćby tylko potencjalnej lub wyobrażonej – służy bowiem ujawnieniu najgłębszych przeżyć i myśli pochwyconych w barwie głosu, wysokości tonu, w rodzaju koloratury, geście i stylu wykonania. Okazuje się, że twórca operowych światów na własnych prawach respektuje bądź łamie obowiązujące ramy i kryteria odziedziczone po sztuce poetyckiej lub zaanektowane z jej obszaru: reguły prawdopodobieństwa, zasady mimetyzmu, granice ironii i iluzji, różne konwencje realistycznych i baśniowych gatunków.

W kręgu zainteresowań kolejnych trojga autorów znalazły się ewolucje i konkretyzacje, a więc wyczerpujące katalogi operowych figur, odpowiedzialnych zwykle za siłę napięcia sprężyny dramatycznej wielu teatralnych inscenizacji. Są to postaci drugoplanowe sług i służących w XVIII- i XIX-wiecznych operach, intrygujące sylwetki operowych duchów, których obecność sygnalizuje często jedynie muzyczny ślad w partyturze, czy też figury celebrytek, zasiedlające z powodzeniem operowe światy, zwłaszcza współczesnych przedstawień. Pogłębione analizy funkcji i statusu tych postaci potwierdzają złożoność sytuacji dramatycznych kreowanych za ich pośrednictwem, a także referencjalną nośność tych figur, stanowiącą artystyczny komentarz bądź obraz kultury zarówno dawnej, jak i współczesnej.

Ostatnie trzy artykuły przedstawiają różnorodne oblicza utraty, a więc tego, co sytuuje się poza wolnością, poza głosem i poza konwencją. Ukazują te aspekty działań scenicznych postaci, które nie zawsze cechują się wystarczającą siłą perswazyjnego przekazu czy też formalnym operowym rodowodem. I tak subtelne, alegoryczne nawiązania oper Wojciecha Bogusławskiego do sytuacji społeczno-politycznej czy zaskakujące ujęcia podkreślające dramaturgiczny potencjał niemej postaci w operze zostały zestawione z figurą musicalowego bohatera o peerelowskiej, komiksowej proweniencji. Nawet w tak różnorodnych formach i rozwiązaniach funkcją postaci opierającą się na muzycznym sposobie obrazowania niesie bowiem z sobą naddatek sensów i jakości artystycznych, które bez wątpienia wzbogacają sceniczny przekaz wielu gatunków teatru muzycznego.

Na koniec warto zaznaczyć, że zaprezentowany w niniejszym numerze bogaty wielość rozważań nad postacią w operze wywodzi się wprost z wielowiekowej tradycji europejskiej refleksji nad sztuką operową – refleksji podejmującej najróżniejsze zagadnienia genologiczne, estetyczne i inscenizacyjne, a przy tym często wymykającej się ujęciom normatywnym i systemowym. Próba odnalezienia punktów wspólnych w owej tworzonej przez kilkaset lat refleksji i wskazania spoiw, które mogłyby połączyć poświęcone operze rozprawy teoretyczne (filozoficzne, estetyczne, historyczne) oraz pisma krytyczne i niezliczone artykuły recenzyjne, wynikłe z obfitości scenicznych wystawień, prowadzi do konstatacji, że rozmaite problemy powiązane ze sztuką opery właściwie zawsze sformułowane i analizowane przez pryzmat postaci. Nieprzypadkowo wszak w omówieniach oper publikowanych w XVIII- i XIX-wiecznej prasie ich sygnowaniu służyły nie nazwiska kompozytorów, ale tytuły dzieł, które najczęściej stanowiły imiona mitycznych, historycznych czy fikcyjnych bohaterów [por. Nowicka 2004: 94]. Dla ówczesnych prasowych recenzentów, podobnie zresztą jak dla autorów teoretycznych rozpraw oraz pism krytycznych, namysł nad kreacją postaci stanowił podstawowy klucz interpretacyjny dzieła operowego, więcej – w perspektywie jego percepcji ujawniał także możliwości redefinicji związanych z teatrem operowym pojęć estetycznych, np. mimesis, iluzji, wyobraźni, namiętności czy cudowności, a także nowego uporządkowania wykorzystywanych w operze form dramatyczno-muzycznych: arii, ansamblu czy chóru. Zapisane przed 200 laty w *Prozodii polskiej* stwierdzenie Józefa Królikowskiego [1821: 214], że nie można ułożyć opery „bez względu na muzykę”, śmiało można by zatem sparafrazować i stwierdzić, iż opery również „bez względu na postać” nikt nie ułoży. A zatem i analizować dzieła operowego „bez względu na postać” nie sposób – i z tym przekonaniem polecamy niniejszy numer uwadze i skupieniu naszych Czytelników.

*Alina Borkowska-Rychlewska
i Katarzyna Lisiecka*

Bibliografia

- Królikowski Józef (1821), *Prozodya polska czyli o Śpiewności i miarach ięzyka Polskiego z przykładami w nótach muzycznych*, nakładem J.A. Munka, Poznań, [dostęp: 1 czerwca 2022], <https://tinyurl.com/2tnmj73r>.
- Nowicka Elżbieta (2004), *Opera w Polsce na początku XIX wieku – wyobrażenia, poglądy, teorie*, w: *Teorie opery*, red. Maciej Jabłoński, Wydawnictwo PTPN, Poznań, s. 85–107.
- Souriau Étienne (1950), *Les deux cent milles situations dramatiques*, Flammarion, Paris, [dostęp: 1 czerwca 2022], <https://tinyurl.com/bddnwu56>.
- Souriau Étienne (1976), *Czym jest sytuacja dramatyczna?*, przeł. Barbara Labuda, „Pamiętnik Literacki”, t. 67, z. 2, s. 259–282, [dostęp: 1 czerwca 2022], <https://tinyurl.com/3tn7xwp7>.
- Ziomek Jerzy (1980), *Powinowactwa przez fabułę*, w: tegoż, *Powinowactwa literatury. Studia i szkice*, PWN, Warszawa, s. 7–101.